

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Філософський факультет
Кафедра філософії та методології науки
Факультет радіофізики, електроніки та комп'ютерних систем

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник декана з навчальної роботи

_____ Наталія ГОРБОВЦОВА

« ____ » _____ 2023 року

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ФІЛОСОФІЯ**

галузь знань
спеціальність
освітній рівень
вид дисципліни
освітня програма

12 Інформаційні технології
123 Комп'ютерна інженерія
бакалавр
обов'язкова
інженерія комп'ютерних систем і мереж

Форма навчання	денна
Навчальний рік	<u>2023/2024</u>
Семестр	3
Кількість кредитів ECTS	4
Мова викладання	українська
Форма заключного контролю	іспит

Викладач: Павлов Юрій Валерійович, к.філос.н., доцент кафедри філософії та методології науки

Пролонговано: на 20__/20__ н.р. _____ (_____) «__»__ 20__ р.

на 20__/20__ н.р. _____ (_____) «__»__ 20__ р.

Розробник: **Павлов Юрій Валерійович**, к.філос.н., доцент кафедри філософії та методології науки

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

Завідувач кафедри комп'ютерної інженерії

_____ Юрій Бойко

Протокол № ____ від « ____ » _____ 2023 р.

Зав. кафедри філософії та методології науки

_____ (Сергій ПЕТРУЩЕНКОВ)

(підпис)

Протокол № ____ від « ____ » _____ 2023 р.

Схвалено науково-методичною комісією філософського факультету

Протокол від « ____ » _____ 2023 року № ____

Голова науково-методичної комісії _____ (Ірина МАСЛІКОВА)

« ____ » _____ 2023 року

Схвалено науково-методичною комісією факультету радіофізики, електроніки та комп'ютерних систем

Протокол від « ____ » _____ 2023 року № ____

Голова науково-методичної комісії _____ (Сергій РАДЧЕНКО)

« ____ » _____ 2023 року

1. Мета дисципліни – сформувати в студентів знання та уміння застосування філософських знань під час проведення наукових досліджень, а також уявлень про основні проблеми філософії, які завжди мали і мають світоглядну спрямованість; сприяти формуванню і розвитку у студентів теоретичного мислення, здатності творчо розглядати явища і процеси навколишньої дійсності, володіння методологією пізнання та практичної діяльності.

2. Попередні вимоги до опанування або вибору навчальної дисципліни:

До початку вивчення цього курсу студенти мають **знати** основні аспекти наступних шкільних дисциплін: «Людина і Світ», «Етика», «Історія», «Суспільствознавство».

Вміти отримувати, аналізувати та інтерпретувати інформацію щодо феноменів та аспектів буття світу й культури, розуміти сутність філософських проблем, тем, ідей, вміти аналізувати філософські та наукові тексти.

Володіти елементарними навичками сприйняття та аналізу інформації; критичного ставлення та прогнозування стосовно політичних, економічних, культурних подій та явищ.

3. Анотація навчальної дисципліни:

Дисципліна «Філософія» є обов'язковим освітнім компонентом освітньої програми першого рівня вищої освіти підготовки здобувачів освітнього ступеню бакалавр за спеціальністю 123 Комп'ютерна інженерія. Навчальна дисципліна «Філософія» дає можливість прилучити студентів до світоглядної та методологічної культури, накопиченої людством за всю історію свого існування, показати цілісний, інтегративний характер знань про навколишній світ, підкреслити принципову важливість для кожної людини її вільного світоглядного самовизначення, вибору активної життєвої позиції, творіння добра шляхом зміцнення власною діяльністю держави та суспільства. Філософія тут виступає світоглядною і водночас методологічною основою, на базі якої відбувається засвоєння гуманітарних, загальноосвітніх, фундаментальних та прикладних дисциплін. Значною мірою саме завдяки їй стає можливий вихід свідомості студентів за межі вузькопрофесійної підготовки, орієнтація на загальнолюдські цінності.

4. Завдання (навчальні цілі):

Основним завданнями дисципліни є:

навчити студентів самостійно орієнтуватись в палітрі філософських напрямків, течій і шкіл; сформувати вміння співвідносити філософські, світоглядні ідеї та теорії з практикою суспільного життя, включаючи дослідження граничних засад, найбільш загальних і глибоких ідей і принципів, які людина повинна використати в своєму житті та діяльності, в розумінні дійсності та ставленні до неї.

Згідно з вимогами Стандарту вищої освіти України (перший (бакалаврський) рівень вищої освіти (сьомий рівень НРК України), галузь знань 12 Інформаційні технології, спеціальність 123 Комп'ютерна інженерія, дисципліна забезпечує набуття студентами наступних *компетентностей*:

загальних:

ЗК01. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

ЗК06. Навички міжособистісної взаємодії.

ЗК08. Вміння системно мислити та застосовувати творчі здібності до формування нових ідей.

Програмними результатами навчання є:

ПРН3. Мати знання та навички щодо проведення експериментів, збору даних та моделювання в комп'ютерних системах.

ПРН4. Мати знання із новітніх технологій в галузі комп'ютерної інженерії.

ПРН5. Знати та розуміти вплив технічних рішень в суспільному, економічному, соціальному і екологічному контексті.

ПРН6. Вміти застосовувати знання для ідентифікації, формулювання і розв'язування технічних задач спеціальності, використовуючи відомі методи.

ПРН9. Вміти застосовувати знання технічних характеристик, конструктивних особливостей, призначення і правил експлуатації програмно-технічних засобів комп'ютерних систем та мереж для вирішення технічних задач спеціальності.

5. Результати навчання за дисципліною:

Результат навчання (згідно освітньої програми) (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація; 4. автономність та відповідальність)		Форми викладання і навчання	Методи оцінювання	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
	Знати:			
1.1	Історичні етапи розвитку філософії, її основні проблеми, напрямки та школи	<i>Лекція, семінар, самотійна робота</i>	<i>Усна доповідь, реферат, модульна контрольна робота, екзаменаційна робота</i>	6
1.2	Основні шляхи (способи) філософствування, функції та методи філософії як науки	<i>Лекція, семінар, самотійна робота</i>	<i>Усна доповідь, реферат, модульна контрольна робота, екзаменаційна робота</i>	6
1.3	Основні філософські проблеми (буття, матерія, свідомість, людина, суспільство, природа, практика, пізнання, цінності тощо) та специфіку їх трактування в різних філософських школах	<i>Лекція, самотійна робота</i>	<i>Модульна контрольна робота, реферат, екзаменаційна робота</i>	6
1.4	Понятійно-категоріальний апарат філософського знання	<i>Лекція, семінар, самотійна робота</i>	<i>Усна доповідь, реферат, модульна контрольна робота, екзаменаційна робота</i>	6
1.5	Особливості трактування онтологічних та гносеологічних проблем на різних етапах еволюції філософського знання	<i>Лекція, семінар, самотійна робота</i>	<i>Усна доповідь, реферат, модульна контрольна робота, екзаменаційна робота</i>	8
1.6	Місце і роль філософії в суспільстві, її основні задачі	<i>Лекція, семінар, самотійна робота</i>	<i>Усна доповідь, реферат, модульна контрольна робота, екзаменаційна робота</i>	8
	Вміти:			
2.1	Самостійно опрацьовувати філософські тексти, здійснювати їх критичний аналіз	<i>Семінар, самотійна робота</i>	<i>Усні доповіді, презентація самостійного дослідження,</i>	7

			<i>аналіз філософського тексту, екзаменаційна робота</i>	
2.2	Порівнювати світоглядні та ідеологічні парадигми, релігійні концепції, виділяти їх сильні і слабкі сторони	<i>Семінар, самостійна робота</i>	<i>Усні доповіді, презентація самостійного дослідження, екзаменаційна робота</i>	6
2.3	Вільно оперувати понятійно-категоріальним апаратом філософії, розвивати творчо-абстрактне мислення	<i>Семінар, самостійна робота</i>	<i>презентація самостійного дослідження, модульна контрольна робота, екзаменаційна робота</i>	6
2.4	Обґрунтовувати і відстоювати власну світоглядну і життєву позиції, виявляти, ставити та вирішувати світоглядні проблеми	<i>Семінар, самостійна робота</i>	<i>Усні доповіді, дискусії, презентація самостійного дослідження, аналіз філософського тексту, екзаменаційна робота</i>	7
2.5	Застосовувати отримані знання при аналізі і оцінці суспільних процесів та явищ	<i>Семінар, самостійна робота</i>	<i>Усні доповіді, модульна контрольна робота, екзаменаційна робота</i>	7
2.6	Аналізувати світоглядно-філософські ідеї в контексті проблематики різних філософських та природничих дисциплін	<i>Семінар, самостійна робота</i>	<i>Усні доповіді, презентація самостійного дослідження, екзаменаційна робота</i>	7
	Комунікація:			
3.1	Використовувати власне знання іноземних мов для роботи з інформаційними інтернет-ресурсами, читати філософські тексти та критичну літературу в процесі підготовки до семінарських занять та написання самостійних робіт	<i>Семінари, самостійна робота</i>	<i>Усні доповіді, аналіз філософського тексту</i>	3
3.2	Презентувати результати проведених досліджень та здійсненої самостійної роботи у вигляді доповідей, повідомлень, есе, презентацій,	<i>Семінари, самостійна робота</i>	<i>Усні доповіді, дискусії, презентація самостійного</i>	3

	конспектів		дослідження, аналіз філософського тексту	
3.3	Вести полеміку стосовно філософських питань на основі володіння категоріально-поняттєвим апаратом філософії	Семінари	Дискусії	3
Автономність та відповідальність:				
4.1	Самостійно шукати та опрацьовувати тексти різних електронних та письмових джерел	Самостійна робота	Усні доповіді, дискусії, презентація самостійного дослідження, аналіз філософського тексту, екзаменаційна робота	4
4.2	Вирішувати самостійно комплексні завдання, що поставлені в індивідуальних роботах	Семінари, самостійна робота	Усні доповіді, дискусії, презентація самостійного дослідження, екзаменаційна робота	4
4.3	Самостійно приймати та обґрунтовувати власні рішення	Семінари, самостійна робота	Усні доповіді, презентація самостійного дослідження, екзаменаційна робота	3

6. Співвідношення результатів навчання дисципліни із програмними результатами навчання:

Результати навчання дисципліни	1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	3.1	3.2	3.3	4.1	4.2	4.3
Програмні результати навчання																		
ПРН3. Мати знання та навички щодо проведення експериментів, збору даних та моделювання в комп'ютерних системах.	+		+		+	+				+	+	+			+		+	+
ПРН4. Мати знання із новітніх технологій в галузі комп'ютерної інженерії.	+		+	+		+				+	+	+			+	+	+	+

7. Схема формування оцінки.

7.1 Форми оцінювання студентів:

- семестрове оцінювання:

1. *Модульна контрольна робота – РН 1.1-1.6, 2.3,2.5 – 20/10 балів.*
2. *Усні доповіді – РН 1.1-1.2, 1.4-1.6, 2.1-2.2, 2.4-2.6, 3.1-3.2, 4.1-4.3 – 10/5 балів.*
3. *Участь у дискусії – РН 2.4, 3.2, 3.3, 4.1, 4.2 – 10/5 балів.*
4. *Самостійна робота (реферат, аналіз філософського тексту та презентація самостійного дослідження) – РН 1.1-2.4, 2.6-3.2, 4.1-4.3 – 20/10 балів.*

- підсумкове оцінювання:

Підсумкова оцінка з освітнього компонента в цілому, підсумковою формою контролю за яким встановлено іспит, визначається як сума оцінок (балів) за всіма успішно оціненими результатами навчання під час семестру (оцінки нижче мінімального порогового рівня до підсумкової оцінки не додаються) та оцінки, отриманої під час іспиту.

Форма проведення іспиту усно-письмова. Результатами навчання, які оцінюються на іспиті, є РН 1.1-2.6,4.1-4.3. Максимальна кількість балів, яка може бути отримати здобувачем освіти під час іспиту, становить 40 балів.

Для отримання загальної позитивної оцінки з дисципліни, оцінка за іспит не може бути меншою 24 балів.

Перескладання семестрового контролю з метою покращення позитивної оцінки не допускається.

Умови допуску до іспиту: Обов'язковою умовою допуску до іспиту є відпрацювання всіх семінарських робіт та написання модульної контрольної роботи і реферату. Здобувач освіти не допускається до іспиту, якщо під час семестру набрав менше ніж 36 балів.

7.2 Організація оцінювання:

Підсумкова контрольна робота проводиться після завершення лекцій. Оцінювання усних відповідей, доповнень, участі в дискусіях і самостійної роботи проводиться упродовж семестру під час проведення семінарських занять .

7.3 Шкала відповідності оцінок

Відмінно / Excellent	90-100
Добре / Good	75-89
Задовільно / Satisfactory	60-74
Незадовільно / Fail	0-59

8. Структура навчальної дисципліни. Тематичний план занять

№ п/п	Назва лекції	Кількість годин			
		Лекції	Семинарські заняття	Консультації	Самостійна робота
Змістовий модуль 1. Філософська пропедевтика					
1.	Тема 1. Філософія, коло її проблем, роль в житті суспільства і людини.	2	2		
2.	<i>Написання міні-есе по обраному питанню лекції</i>				6
3.	Тема 2. Антична філософія.	2	2		
4.	<i>Опрацювання уривку з першоджерела Платона чи Аристотеля.</i>				6
5.	Тема 3. Філософія європейського Середньовіччя.	2	2		
6.	<i>Порівняння основних етапів еволюції європейського світогляду від теологічного до наукового.</i>				4
7.	Тема 4. Філософія Нового часу.	2	2		
8.	<i>Написання міні-есе з аналізом творчості обраного представника новоєвропейської філософії.</i>				4
9.	Тема 5. Німецька класична філософія.	2	2		
10.	<i>Опрацювання уривку з першоджерела І. Канта чи Г. Гегеля.</i>				6
11.	Тема 6. Некласична європейська філософія.	4	4		
12.	<i>Написання міні-есе з аналізом творчості обраного представника некласичної філософії.</i>				4
13.	Тема 7. Філософська думка в Україні.	2	2		
14.	<i>Написання міні-есе з аналізом творчості обраного представника української філософії.</i>				4
Змістовий модуль 2. Фундаментальні проблеми філософії.					
15.	Тема 8. Основні аспекти філософської онтології.	2	2		
16.	<i>Написання міні-есе по обраному питанню лекції</i>				4
17.	Тема 9. Філософський зміст проблеми свідомості.	2	2		
18.	<i>Написання міні-есе по обраному питанню лекції</i>				4
19.		2	2		

	Тема 10. Антропологічні ракурси філософського знання.				
20.	<i>Порівняння основних підходів до розуміння людини в рамках класичної і сучасної філософської думки.</i>				6
21.	Тема 11. Суспільство: основи філософського аналізу	2	2		
22.	<i>Написання міні-есе по обраному питанню лекції</i>				4
23.	Тема 12. Гносеологія: проблема пізнання у філософії. Закономірності та аспекти розвитку наукового пізнання.	4	2		
24.	<i>Порівняння основних підходів до розуміння гносеологічних проблем в рамках класичної і сучасної філософської думки.</i>				6
<i>Підсумкова модульна контрольна робота</i>			2		
<i>Консультації</i>				6	
ВСЬОГО		28	28	6	58

Загальний обсяг 120 год., в тому числі:

Лекції – 28 год.

Семінарські заняття – 28 год.

Консультації – 6 год.

Самостійна робота – 58 год.

9. Рекомендовані джерела:

Основна:

1. Александрова О. В. Філософія Середніх віків та доби Відродження: Підручник. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 169с.
2. Воронюк О.Л. Філософія: підручник / О.Л. Воронюк. – 3-є вид., переробл. та допов. – К.: ВСВ «Медицина», 2018. – 216с.
3. Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій: Навчальний посібник. – К.: Наукова думка, 1997. – 285с.
4. Гусев В. І. Західна філософія Нового часу. XVII – XVIII ст.: Підручник. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2000. – 368с.
5. Історія української філософії: Підручник. – К.: Академвидав, 2008. – 624с.
6. Історія української філософії: Хрестоматія / М. В. Кашуба (упоряд.). – Львів.: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 356 с.
7. Історія філософії: Підручник / Ярошовець В.І., Бичко І.В., Бугров В.А. та ін.; За ред. В.І. Ярошовця. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 774с.
8. Історія філософії України. Навч. посібник / Упорядники М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. – К.: Либідь, 1994. – 416с.
9. Кондзьолка В. В. Історія середньовічної філософії: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001. – 320с.
10. Кушаков Ю. В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 572с.
11. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / І. С. Добронравова, О. В. Руденко, Л. І.Сидоренко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). К. : ВПЦ "Київський університет", 2018. – 607с.
12. Петрушенко В. Л. Філософія: підруч. для студентів вищ. закл. освіти. / 5-те вид. – Львів: Новий світ-2000, 2018. – 504 с.
13. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій: Підручник для студентів вищих закладів освіти. – Львів: «Новий світ–2000», 2021. – 504 с.
14. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика,

- релігієзнавство. Навчальний посібник. Видання друге, перероблене та доповнене. – К.: Центр навчальної літератури, Інкос, 2006. – 624с.
15. Причепий Є.М, Черній А.М., Чекаль Л. А. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академвидав, 2006. – 592с.
 16. Рассел Б. Історія західної філософії /Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. - К.: Основи, 1995. – 759с.
 17. Рьод В. Шлях філософії : XIX-XX століття : посібник / Вольфганг Рьод ; переклад з німецької М.Д. Култаєвої, В.І. Кебуладзе, В.М. Терлецького. – К.: Дух і літера, 2010. – 366с.
 18. Скринник М. Філософія : навчальний посібник / Михайло Скринник, Лілія Фльорко, Микола Фльорко. – Львів: Ліга-Прес, 2015. – 477с.
 19. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями: Хрестоматія / Міжнародний фонд "Відродження" / С.Л. Удовік (ред.), В.В. Лях (упоряд.), В.С. Пазенок (упоряд.). – К.: Ваклер, 1996. – 428с.
 20. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В. Г. Кремінь, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528с.
 21. Філософія: Навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – 6-те вид., випр. і доп. – К.: Вікар, 2006. – 456с.
 22. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / кол. авторів; за ред. Л.В.Губерського. – Харків: Фоліо, 2013. – 510с.
 23. Філософія: підручник для студентів вищ. навч. закл. / Л.В. Губерський, В.П. Андрущенко, А.О. Баумейстер, І.С. Добронравова, В.В. Ільїн // За ред. Л.В. Губерського. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Харків: Фоліо, 2018.– 620с.
 24. Філософія: підручник для студентів і курсантів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації / авт. кол.; за ред. О.В. Рябініної, Л.І. Юрченко. – Х.: Видавництво Іванченка І.С., 2021 . – 286с.
 25. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В.Губерського. К.: Знання, 2009. – 624с.
 26. Філософія: хрестоматія для бакалаврів фіз-мат. і природн. спеціальностей. У 2 т. Т.1. Філософська пропедевтика / авт.-упоряд. І.С. Добронравова, О.В. Руденко, О.В.Комар та ін.; заг. ред. І.С. Добронравової, О.В. Руденко. – 2-ге вид., доп.– К.: ВПЦ «Київський університет», 2020. – 879 с.
 27. Філософська думка в Україні: Бібліографічний словник / В.С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. – К.: Пульсари, 2002. – 244с.
 28. Фюрст Марія, Тринас Юрген. Філософія / Пер. з нім. Вахтанга Кебуладзе. – К.: Дух і Літера, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2018. – 544 с.
 29. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. – Львів: Місіонер, 2020. – 786 с.
 30. Philosophy and General Philosophy of Medicine: study guide. / I.V. Vasylieva, A.Yu. Vermenko. – Kyiv: AUS Medicine Publishing, 2019. – 240 p.

Додаткова:

1. Андрущенко В.П., Губерський Л.В., Михальченко М.І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: Підручник для вищих навч. закл.. – 3-тє вид., випр. та доп. – К.: Генеза, 2006. – 656с.
2. Баумейстер А. Вступ до філософських студій, або інтелектуальні подорожі до країни Філософії. – К.: Мала академія Наук України, 2017. – 238 с.
3. Історія філософії: Словник / За заг. ред. В.І. Ярошовця. – К.: Знання України, 2005. – 1200с.
4. Лой А. та ін. Основи практичної філософії: підручник [для студентів вищих навчальних закладів] / Анатолій Лой та інші. – К. : Меритократ, 2016. – 400с.
5. Лютий Т. Пригоди філософських ідей Західного світу / Тарас Лютий. – К. : Темпора, 2019. – 384с.
6. Павлов Ю.В. Соціальне відчуження: історико-філософська ретроспекція і український контекст // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності, Збірник

- наукових праць / Зб. наук. праць, випуск 25 / Відп. ред.: М.М.Бровко, О.Г.Шутов. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2012.– С.143-150.
7. Павлов Ю.В., Турчин М.Я. Етика чесноти та теологія знання у творчості Аристотеля // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: [зб. наукових праць] / ред. рада: В. П. Андрущенко (голова). – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 34(47). – С. 229-234.
 8. Павлов Ю.В. Специфіка викладання соціогуманітарних дисциплін у вищій школі: сучасні реалії та примарні перспективи // Другі академічні читання пам'яті Г.І. Волинки: «Філософія, наука і освіта», Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 25-26 квітня 2017 року. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. – 186 с. – С. 174-177.
 9. Павлов Ю.В. Цінність людського життя як аксіологічний імператив сучасної медицини // Філософія релігії та медицини в постсекулярну добу: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті свт. Луки (В.Ф. Войно-Ясенецького). – К. НМУ ім. О.О. Богомольця, ВР ІФ ім. Г.С. Сковороди НАНУ, 2020. – 251 с. – С. 126-128.
 10. Павлов Ю.В. Методичні рекомендації до вивчення дисципліни «Філософія» для студентів факультету радіофізики, електроніки та комп'ютерних систем. К.: Філософський факультет, кафедра філософії та методології науки, 2020.
 11. Філософія. Курс лекцій: Навч. посібник (Бичко І. В., Табачковський В. Г., Горак Г. І. та ін. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1994. – 576с.
 12. Філософія: Підручник / Бичко І. В., Бойченко І. В., Табачковський В. Г. та ін. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2002. – 408с.
 13. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо // Вид. 2-ге, перероб. та доп. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. – 440 с.
 14. Філософія: Підручник (Г. А. Заїченко, В.М. Сагатовський, І. І. Кальний та ін.; За ред. Г. А. Заїченка та ін. – К.: Вища школа, 1995. – 455с.
 15. Філософський енциклопедичний словник / НАН України; Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). – К.: Абрис, 2002. – 742 с.